GERÇEKLİĞİN İNŞASI: MÜMTAZ YENER SANATINDA YAPAY ZEKÂ

Savaş Kurtuluş ÇEVİK

Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Resim Ana Sanat Dalı, skcevik@nevsehir.edu.tr, ORCID 0000-0003-2532-7264.

Çevik, Savaş Kurtuluş. "Gerçekliğin İnşası: Mümtaz Yener Sanatında Yapay Zekâ". Sanat Eğitimi Dergisi, 12/2 (2024): s. 132–144. doi: 10.7816/sed-12-02-06

Öz

Günümüzde estetik deneyim yapay zekâ, kompleks algoritmalar, sanal sistemler ve dijital teknolojiler aracılığıyla bugüne kadar olduğundan farklı bir boyut kazanmakta, gerçeklik artık sadece algılanan değil kod, veri ve makineler aracılığıyla inşa edilen bir yapı hüviyetine bürünmektedir. Bu durum sanatın hakikati temsil etme biçimlerinin teknoloji ile nasıl yeniden üretildiğini ele almayı gerektirir. Hakikatin teknoloji ile olan ilişkisine dair çalışmalarıyla öne çıkan Mümtaz Yener'in sanatı da yalnızca üretildiği dönemin estetik ve teknik arayışlarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda dijital teknolojilerin insan yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkilerini öngören öncü bir yaklaşım sunar. Özellikle *Karıncalar Serisi*, *Makineleşen İnsanlar* ve *Yarı İnsan Yarı Robot* gibi yapıtlarında, insan ile makine arasında giderek silikleşen sınırlar estetik ve kavramsal olarak sorgulanmıştır. Bu eserlerde insan bedeninin mekanikleşmesi, insan aklı ve yapay zekâ arasındaki geçişkenlik, bireyin dijitalleşen dünyada konumlanışı gibi temalar önceden sezilmiş ve görsel olarak ifade edilmiştir. Bu çalışma, Mümtaz Yener'in söz konusu tematik serileri üzerinden sanatçının teknoloji ve yapay zekâ kavramlarına dair geliştirdiği sanatsal vizyonu günümüz yapay zekâ ve sanat ilişkisi bakımından incelemek ve bu öngörülerin çağdaş sanat bağlamındaki karşılıklarını tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırma literatür taraması yoluyla edinilen bulgulara betimsel analiz yönteminin uygulandığı nitel bir çerçevede yürütülmüştür ve Mümtaz Yener'in seçilmiş eserleri, tematik analiz yöntemiyle incelenmiş; dijitalleşme, yapay zekâ, insan-makine ilişkisi ve teknolojik bilinç gibi kavramlar çerçevesinde yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra sanatçının kızı Göksun Yener ile yapılan görüşme transkripti, tematik analizle değerlendirilerek hem sanatsal hem de düşünsel süreklilik bağlamında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Mümtaz Yener'in sanatı yapay zekâ çağının insanlık durumuna dair çok katmanlı bir öngörü sunmakta, teknoloji ile insan doğası arasındaki sınırların sanat yoluyla nasıl temsil edildiğine dair önemli ipuçları vermektedir. Eserleri hem biçimsel hem de düşünsel açıdan dijital kültürle kurulabilecek sanatsal diyalogların erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Yener, yapay zekâ, sanat ve teknoloji, makine ve insan, çağdaş sanat

Giriş

21. yüzyılda sanat, yalnızca estetik bir üretim biçimi olmaktan çıkarak, teknolojik ve düşünsel dönüşümlerin aynası hâline gelmiştir. Yapay zekâ (YZ), bu dönüşümün en çarpıcı unsurlarından biri olarak, yalnızca üretim araçlarını değil, sanatın doğasına dair temel soruları da yeniden gündeme getirmiştir (Harari, 2024: s.21). Yapay zekânın kendi başına sanat üretebileceğini ve bilimsel keşifler yapma yetisine sahip olduğunu belirtirken; "Sanatçı kimdir? Yaratıcılık insana özgü müdür? Kodlar ve algoritmalar estetik yaratımda özne olabilir mi?" sorularını da tartışmaya açmıştır. Bu sorular, giderek daha fazla sanatçı ve kuramcı tarafından ele alınmakta ve sanat ile teknoloji arasında yeni, hibrit anlatı alanları ortaya çıkmaktadır (Harari, 2024). Dolayısıyla 'Kodlanmış Gerçeklik', yalnızca teknolojik bir çağ tanımı değil, aynı zamanda sanatta ve estetik düşüncede bir epistemik dönüşümün başlığıdır. Bu dönüşümde, bireylerin dijital dünyada bıraktıkları izlerin toplanarak analiz edilmesi ve bu 'büyük veri' yığınlarının insan psikolojisini çözümlemede kullanılması, gerçekliğin inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Kuru, Başbuğ ve Andiç, 2023).

YZ, karmaşık ve teknik açıdan etkileyici eserler üretebilmekle birlikte, insan duygusunun ve kültürel bağlamın zenginliğini tamamen yeniden yaratıp yaratamayacağı hâlâ tartışma konusudur. Bununla birlikte, algoritmaların ve öğrenme sistemlerinin gelişimi, makinenin bazı düzeylerde estetik, duyusal ve duygusal etkileşimler üretebilmesine imkân tanımakta; böylece YZ, sanatçının yerini almak yerine, yaratıcı süreci tamamlayan ve dönüştüren bir araç olarak değerlendirilmektedir. Günümüz sanat ortamında, yapay zekâ ve robotik teknolojilerin estetik üretim süreçlerindeki rolü giderek önem kazanmaktadır. Mümtaz Yener'in eserleri, insan yaratıcılığı ile teknolojik unsurlar arasındaki etkileşimleri sorgulayan estetik bir perspektif sunmaktadır (Yener ile görüşme; Çevik, 2025).

20. yüzyılın ortalarında sanat ve teknoloji ilişkisini öngören sanatçılardan biri olan Mümtaz Yener, "Âşık Makine" adlı yapıtıyla, insana özgü duyguların ve estetik yaratıcılığın makineler aracılığıyla da ifade edilebileceğini hayal etmişti. Bu eser, yalnızca bir metafor değil, aynı zamanda bugünün yapay zekâ temelli sanat üretimlerini önceden sezen bir felsefi tasarım niteliği taşır. Günümüzde AI temelli sanatçılar (ör. Ai-Da) ve algoritmik yaratım süreçleri, Yener'in sezgisel öngörülerinin somutlaştığını göstermektedir. Burada ortaya çıkan temel soru şudur: Gerçeklik, artık yalnızca insanın sezgisel deneyimiyle mi kuruluyor, yoksa kodlarla yeniden mi yazılıyor? İşte bu noktada, çağımızı tanımlayan kavram olarak "kodlanmış gerçeklik" öne çıkmaktadır. Başlangıçta yalnızca hesap yapabilen cihazlar olarak görülen bilgisayarlar, 2020'lere gelindiğinde dil, görüntü, ses ve kod üretiminde ustalaşarak sanat, bilim, ekonomi ve din gibi alanlarda insanın yerini alabilecek düzeye ulaşmıştır. Yapay zekânın dil üzerindeki hâkimiyeti, insan toplumlarını şekillendiren hikâyelerin artık insan hayal gücünden değil, makinelerden çıkabileceğini göstermektedir (Harari, 2016: s.201). 1950'li yıllar bilim kurgu sineması, "yapay zekâ" kavramı henüz bilimsel olarak tanımlanmadan önce, makine, bilinç ve insan teknoloji ilişkisine dair temel felsefi soruları estetik bir zemin üzerinden tartışmaya açmıştır. Özellikle *The Day the Earth Stood Still* (1951) ve *Forbidden Planet* (1956) gibi filmlerde yer alan robot ve ileri teknoloji temsilleri, makinenin salt bir araç olmaktan çıkarak etik, rasyonel ve hatta bilinçli bir özne olarak kurgulanmasına işaret eder. Bu yaklaşım, 1950'li yıllarda bilim kurgu sinemasında görünür hâle gelen insan ve makine ilişkisine dair sorgulamaların, Mümtaz Yener'in ilerleyen dönemlerde sanatsal üretiminde ele aldığı insan–makine etkileşimi ve teknolojik bilinç temalarıyla düşünsel bir süreklilik taşıdığını göstermektedir (Yener ile görüşme; Çevik, 2025).

Yapay zekâ, insana benzemese de iş gücü piyasasında insanı gereksiz kılabilir; çünkü modern işler için gereken birçok özellik, artık makineler tarafından daha verimli yerine getirilebilmektedir (Harari, 2016, s.336). Mümtaz Yener'in insan-makine temalı eserleri, bu kuramsal çerçevede okunabilir: İnsan–makine arasındaki sınırları belirsizleştiren, duygusal ve estetik deneyimi kodun estetiğine taşıyan bir sanat deneyidir. Günümüzde yapay zekâ sanatında da görüldüğü üzere, "yaratıcı özne"nin yerini kısmen algoritmalar almakta; sanatçı artık yalnızca icracı değil, aynı zamanda kodun dilini kuran bir yazılımcı-estetik rolüne evrilmektedir. Dolayısıyla "Kodlanmış Gerçeklik", yalnızca teknolojik bir çağ tanımı değil, aynı zamanda sanatta ve estetik düşüncede bir epistemik dönüşümün başlığıdır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, çağdaş Türk sanatında önemli bir yere sahip olan Mümtaz Yener'in yapıtlarında yapay zekâya dair teknolojik estetiğin izlerini incelemeyi ve Yener'in sanatını yapay zekâ, algoritmik estetik ve kodlanmış gerçeklik kavramları ışığında çözümlemeyi amaçlamaktadır. Özellikle sanatçının *Âşık Makine*, *Yeni Arkadaş* ve *Bach* gibi yapıtlarında görülen teknik, kuramsal ve ontolojik yaklaşımlar; insan ve makine arasındaki sınırları sorgulamakta, dijital kodların birer anlatı nesnesi olabileceğini ortaya koymaktadır. Yener'in sanatında yapay zekâ ön sezili eserleri, yalnızca bir tema değil, aynı zamanda yaratım partneri, bir anlam kurucu ve eleştiri aracıdır.

Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde betimsel araştırma modeliyle yapılandırılmıştır. Kaptan'a (1998) göre betimsel model, geçmişte ya da hâlihazırda var olan bir durumu, araştırmacının müdahalesi olmaksızın, doğal koşulları içerisinde olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (s. 78). Bu doğrultuda çalışmada, Mümtaz Yener'in yapay zekâ, makine ve insan ilişkisi bağlamında değerlendirilebilecek

eserleri, sanatçının üretim süreciyle ilgili yazılı kaynaklar, sergi kayıtları ve eser örnekleri temel alınarak doküman ve eser incelemesi yöntemiyle analiz edilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımının sunduğu bağlamsal ve yorumlayıcı imkânlar sayesinde, Yener'in eserlerinde teknolojik bilinç, makine imgesi ve insan–makine etkileşimine dair estetik ve kavramsal yapıların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Sanatçının yaşamı, üretim süreci ve yapıtlarının arka planı üzerine bir yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiş; nitel veriler tematik analiz yöntemiyle sınıflandırılmıştır. Ayrıca, sanatçının kızı Prof. Dr. Nüshet Göksun Yener ile yapılan görüşme, düşünsel ve estetik mirasın odak noktalarına, aile içindeki yansımasına ve sanatçı kimliğine olan etkisine dair önemli veriler sağlamıştır.

Mümtaz Yener ve Sanatı

Mümtaz Yener, 1918 yılında İstanbul'da, deniz subayı Abdullah Seyrekbasan (Yener) Bey ile Emine Nüshet Hanım'ın ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Sanatla erken yaşlarda tanışan Yener, 1930'lu yıllarda ortaokul öğrencisiyken resim yapmaya başlamış; usta bir hattat olan babasının askerî matbuat alanındaki görevi, onun erken dönem estetik duyarlılığının gelişiminde belirleyici olmuştur. Çocukluk yıllarında desen, heykel, müzik ve geleneksel sanatlarla iç içe bir çevrede yetişmesi, buna ek olarak teknoloji ve sinemaya duyduğu ilgi, sanatçının ilerleyen yıllarda geliştireceği çok katmanlı sanatsal yaklaşımın temellerini oluşturmuştur. Yener, ileride Akademi'de sınıf arkadaşı olacak Nuri İyem ile aynı semtte yaşamış ve Eyüp Gelenbevi Ortaokulu'nda eğitim görmüştür. Buradaki İngilizce öğretmeninin yeteneğini fark etmesi üzerine Güzel Sanatlar Akademisi'ne yönlendirilen sanatçı, 1935 yılında portfolyosunu Prof. Nazmi Ziya Güran'a sunmuş ve İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne kabul edilmiştir.

Sanatçı, Akademi'de ilk iki yıl Nazmi Ziya Güran'ın, izleyen iki yıl ise İbrahim Çallı'nın atölyelerinde eğitim almış ve 1939 yılında mezun olmuştur. Akademideki eğitiminin devamında, Fransa'dan davet edilen ve modern sanat eğitiminin Türkiye'deki dönüşümünde belirleyici bir rol üstlenen Prof. Leopold Lévy tarafından kurulan atölyeye seçilen sanatçılar arasında yer almış; 1938–1943 yılları arasında Lévy ile çalışmıştır. Lévy atölyesinde edindiği disiplinli ve düşünsel temelli sanat anlayışı, sanatçının üretim pratiği boyunca referans aldığı temel bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır (Yener, 2013, s. 8–9).

Mümtaz Yener, 1940 yılında, sınıf arkadaşlarıyla birlikte Yeniler Grubu'nun kurucu üyeleri arasında yer alarak, dönemin toplumsal ve sanatsal gerçekliğini merkeze alan üretim anlayışının temsilcilerinden biri olmuştur. Grup, sanatın toplumdan kopuk bir estetik alan olarak ele alınmasına karşı çıkarak, sanat ile halk arasındaki bağların güçlendirilmesini ve sanatın toplumun yaşam koşullarını dönüştürmeye yönelik bir sorumluluk üstlenmesi gerektiğini savunmuştur (Say, 2002). Yeniler Grubu'nun kurucu üyelerinden biri olarak, sanatında çok figürlü kompozisyonlara ağırlık vermiş ve her figürü, konunun düşünsel boyutunu güçlendirecek biçimde duygu ve düşünce yüklü olarak betimlemiştir. Toplumsal-gerçekçi anlayışa bağlılığını koruyan Yener, figürlerinde yalnızca bireyin fiziksel varlığını değil, toplumsal konumunu ve yaşadığı çevrenin kültürel ve psikolojik etkilerini de yansıtmıştır. Öğrenciliğinin hemen ardından kalabalıklar, karıncalar ve makineler üzerine gözlemleri, sanatında insan, makine ve toplum arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmuştur (Çalıkoğlu, 1999).

1940'lı yıllardan itibaren, Yeniler Grubu süreciyle birlikte ve sonrasında Mümtaz Yener'in sanatsal üretimi, düşünsel boyutu belirgin biçimde öne çıkan toplumsal bir duyarlılık ve özgün bir gerçekçilik anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Akademi yıllarında biçimlenen bu yaklaşım, Yeniler Grubu döneminde güç kazanmış ve sanatçının sonraki üretimlerinde süreklilik göstermiştir. Yener, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yapıtlarında yer verdiği makine ve karınca metaforları aracılığıyla, sanatsal anlatımını zaman zaman sürrealist ve metafizik çağrışımlara açık bir düzleme taşımıştır. Sanatçının çok figürlü kompozisyonlarında insan, yalnızca bireysel bir varlık olarak değil; toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmakta, içinde bulunduğu çevreyle birlikte bütüncül bir anlam alanı içerisinde temsil edilmektedir. Bu bağlamda Yener'in resimleri, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi karşılıklı etkileşim temelinde kurarak, toplumsal gerçekliği estetik ve düşünsel bir derinlikle görünür kılmaktadır (Yener ile görüşme, Çevik:2025).

Yener, sanatsal üretimini yalnızca sezgisel değil, aynı zamanda araştırmacı ve analitik bir tutumla sürdüren bir sanatçı profili sergilemektedir. Bilimsel düşünceye yakınlığı, mekanik, robotik ve mekatronik alanlarına duyduğu ilgiyle somutlaşmış; sanatçı, bu alanlarda edindiği bilgi birikimini görsel anlatımının temel bileşenlerinden biri hâline getirmiştir. Henüz profesyonel bir ressam olmadığı 1930'lu yıllarda dahi makinelere yönelik merakı ve yakınlığı dikkat çeken Yener, bu ilgiyi ilerleyen yıllarda bilinçli bir estetik ve düşünsel zemine taşımıştır 1940'lı yıllarda sanatçı kimliğinin belirginleşmesiyle birlikte makineler, Yener'in kompozisyonlarında destekleyici bir unsur olarak yer almaya başlamış; insan figürüyle kurdukları ilişki üzerinden toplumsal ve düşünsel anlamlar üretmiştir. Bu dönemde makine, insan emeğini tamamlayan ve modern yaşamın kaçınılmaz bir parçası olarak ele alınırken, biçimsel açıdan da kompozisyonun ritmini ve yapısal dengesini güçlendiren bir öğe işlevi görmüştür. 1970'li yıllardan itibaren ise makine imgesi, Yener'in özellikle yağlı boya çalışmalarında merkezî bir konuma yerleşmiş ve sanatçının geç dönem üretimlerine kadar süreklilik göstermiştir.

Bu süreçte makine, yalnızca tematik bir motif değil; insan, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkinin sorgulandığı felsefi bir metafora dönüşmüştür. Yener'in bu uzun soluklu yaklaşımı, sanatçının erken dönem gözlemlerinden başlayarak, modern ve post-endüstriyel çağın sorunlarına uzanan bütüncül bir sanat anlayışı

geliştirdiğini ortaya koymaktadır (Yener, 2003, s. 81). Mümtaz Yener, resim sanatında diğer tüm görsel sanatlarda olduğu gibi sanatçının temel sorumluluğunun yalnızca biçimsel bütünlük ya da anıtsal etki üretmekle sınırlı olmadığını vurgulamaktadır. Sanatçıya göre biçim, renk ve teknik yetkinlik, ancak sanatı kuşatan tarihsel birikimin ve sanatsal gelişmelerin, toplumsal yönelimli bir duyarlılık ve insancıl bir dünya görüşü çerçevesinde içselleştirilmesiyle anlam kazanır. Bu bağlamda Yener, sanatsal ustalığın, yaşamla kurulan güvenilir ve etik bir ilişki temelinde değer kazandığını ifade etmektedir (Say, 2002).

Yarım yüzyılı aşkın sanat yaşamı süresince Yener, Türkiye'de modern resim sanatının gelişim sürecine önemli katkılar sunmuştur. 1978–2003 yılları arasında Yener, simgeci bir tavırla insan-makine ilişkisini felsefi bir düzeyde ele almış; makine/robotun insanla olan iş birliği ve potansiyel çelişkilerini eserlerinde tartışmıştır. Ona göre bu birliktelik, ancak "elbirliği" ile olumlu sonuçlanabilir; makine dost, yardımcı ve kolaylaştırıcı olmalı, insanın yaratıcı gücünü tamamlamalıdır. Yener'in geç dönem yapıtları, insanın makine üzerindeki kontrolünün sınırlarını sorgulamakta ve teknolojik üretim süreçlerinin etik ve estetik boyutlarını tartışmaya açmaktadır (Yener, 2003). İçinde bulunduğumuz dönemde, sanatçının üretimleri yalnızca görsel bir deneyim sunmakla kalmayıp, aynı zamanda insan ile yapay zekâ arasındaki ilişkilenmenin, posthümanist estetik anlayışın ve dijital kodların anlam üretimindeki rolünü göstermektedir. Bu bağlamda Yener'in çalışmaları, çağdaş sanatın teknolojik dönüşümünü ve sanat ile makine arasındaki sınırların yeniden düşünülmesini sağlayan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mümtaz Yener, yalnızca resim alanında üretim yapan bir sanatçı değil; dekoratörlük, sanat yönetmenliği, reji ve senaryo yazarlığı gibi sanatın farklı disiplinlerinde de etkinlik göstermiş çok yönlü bir üretici olarak değerlendirilmelidir. Sanatçının bu alanlara yönelimi, dönemin sosyo-ekonomik koşullarıyla da yakından ilişkilidir. Özellikle sinema alanına yönelmesi ve senaryo yazarlığı yapması, yalnızca ekonomik bir zorunluluğun değil, güçlü bir entelektüel birikimin ve disiplinlerarası bir sanat anlayışının göstergesi olarak okunmalıdır. Senaryo yazarlığı, görsel düşünme, anlatı kurma ve edebi yetkinlik gerektiren karmaşık bir üretim alanıdır ve Yener'in bu alanda varlık gösterebilmesi, onun sanatsal donanımının yanı sıra kültürel ve düşünsel derinliğini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Mümtaz Yener'in sanatsal pratiği, tek bir disiplinle sınırlı olmayan, çok katmanlı ve bütüncül bir sanat anlayışının somut bir örneğini oluşturmaktadır (Gezgin, 2024).

Mümtaz Yener Sanatında Makine, Robot ve Yapay Zekâ

Dijitalleşme çağında sanat dünyasının yeni dinamikler kazanması, sanat alanında farklı yönelimlerin, tutumların, üslupların ve ifade biçimlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Bu dönüşüm süreci, aynı zamanda sanatçı ile izleyici arasındaki etkileşim biçimlerini çeşitlendirerek yeni karşılaşma ve deneyim alanları üretmektedir. Yapay zekâ ve robotik gibi güncel teknolojiler, yalnızca teknik araçlar olarak değil, insan yaratıcılığını besleyen ve genişleten unsurlar olarak da değerlendirilmektedir (Guljajeva & Canet Sola, 2022). Bu teknolojiler, sanatsal üretim süreçlerinde yeni olasılıkların açılmasına ve deneysel pratiklerin gelişmesine katkı sunmaktadır. Öte yandan yapay zekâ ve geleceğin teknolojilerinin sanat alanında yaratabileceği uzun vadeli etkilerin öngörülmesi, sanatçıların ve kurumların yenilikçi stratejiler geliştirmesi açısından belirleyici bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda dijital teknolojilerle kurulan yaratıcı ilişkiler, çağdaş sanatın kavramsal ve estetik sınırlarını yeniden tanımlayan bir potansiyel alanı oluşturmaktadır.

Bu çerçevede Mümtaz Yener'in sanatsal üretimi, günümüz dijitalleşme ve yapay zekâ temelli sanat tartışmaları için tarihsel ve kavramsal bir referans noktası sunmaktadır. Yener'in özellikle insan, makine ve kolektif üretim ilişkilerini merkeze alan yapıtları, teknolojinin sanatsal süreçlere dâhil oluşunu salt bir teknik yenilik olarak değil, insanın üretimle kurduğu varoluşsal ilişkiyi dönüştüren bir olgu olarak ele almaktadır. Güncel yapay zekâ ve robotik uygulamaların sanatsal üretimde yarattığı yeni imkânlar, Yener'in insan emeğini makineyle karşıtlık içinde değil, birlikte işleyen bir yapı olarak kurgulayan yaklaşımıyla anlamlı bir paralellik taşımaktadır. Bu yönüyle Yener'in sanatı, dijital çağda insan yaratıcılığının ortadan kalkmadığını; aksine teknolojiyle kurulan eleştirel ve bilinçli bir ilişki aracılığıyla yeniden tanımlandığını gösteren erken ve öngörülü bir estetik tutum olarak değerlendirilebilir.

Mümtaz Yener'in sanatsal üretimi, insan-merkezli hümanist estetik anlayışın sınırlarını zorlayan ve insan, makine ile teknoloji arasındaki ilişkileri yeniden düşünmeye davet eden eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Özellikle sanatçının geç dönem yapıtlarında belirginleşen insan–makine birlikteliği, posthümanist düşüncenin temel önermeleriyle örtüşen yeni bir estetik sorgulama alanı açmaktadır. Yener, makineyi insan karşısında edilgen bir araç olarak konumlandırmak yerine, insanla birlikte var olan, onun emeğini tamamlayan ve üretim süreçlerine ortak olan bir özne olarak kurgulamaktadır (Yener ile görüşme; Çevik, 2025). Sanatçının kalabalıklar, makineler ve karınca metaforları üzerinden geliştirdiği görsel dil, insan emeğinin yalnızca bireysel değil, kolektif ve ağsal bir yapı içerisinde anlam kazandığını ortaya koymaktadır.

İnsan ile makine arasındaki sınırların geçirgenleştiği bu anlatı, teknolojik varoluşun etik ve estetik boyutlarını tartışmaya açarken, insanın üretici özne olarak konumunu da yeniden tanımlamaktadır. Bu kapsamda Yener'in sanatı, posthümanist estetik anlayışın Türkiye'deki erken ve özgün örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Sanatçı, insan, makine ve toplum arasındaki ilişkileri tarihsel, toplumsal ve etik bir bilinçle ele alarak çağdaş sanatın ontolojik ve felsefi tartışmalarına önemli bir katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Yener'in üretimi,

yalnızca kendi dönemine değil, günümüz dijital ve yapay zekâ temelli sanat pratiklerine de kavramsal bir arka plan sağlayan güçlü bir referans alanı oluşturmaktadır.

Mümtaz Yener'in sanatı, yalnızca üretildiği dönemin estetik ve teknik arayışlarını yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda yapay zekâ ve dijital teknolojilerin insan yaşamı üzerindeki dönüştürücü etkilerini öngören öncü bir yaklaşım sunar. Özellikle *Karıncalar Serisi*, *Makineleşen İnsanlar* ve *Yarı İnsan Yarı Robot* gibi yapıtlarında, insan ile makine arasında giderek silikleşen sınırlar estetik ve kavramsal olarak sorgulanmıştır. Bu eserlerde, insan bedeninin mekanikleşmesi, bilinç ve yapay zekâ arasındaki geçişkenlik, bireyin dijitalleşen dünyada konumlanışı gibi temalar önceden sezilmiş ve görsel olarak ifadelendirilmiştir. Yener'in figürlerindeki mekanikleşme, yalnızca fiziksel bir dönüşüm değil, aynı zamanda bireyin iradesini yitirdiği bir ruh halinin yansımasıdır. Nitekim Başbuğ ve Başbuğ (2023), toplumsal kriz dönemlerinde yalnızlaşan, korkan ve yabancılaşan bireylerin, yaratıcılıklarını ve doğallıklarını kaybederek itaat etmeye başladıklarını ve bu sürecin sonunda 'robotlaştıklarını' vurgulamaktadır. Yener'in tuvalindeki insan-makine hibritleri de bu 'psikolojik robotlaşmanın' estetik bir dışavurumu olarak okunabilir. Bu bağlamda Harari'nin bilim ve teknolojideki hızlanmanın artık bütüncül biçimde kavranamayan ve denetlenemeyen bir sürece dönüştüğüne ilişkin tespiti, Yener'in söz konusu yapıtlarında insan ile makine arasındaki sınırların belirsizleşmesini estetik bir öngörü ve eleştirel bir sezgiyle görünür kılan yaklaşımıyla kavramsal bir paralellik taşımaktadır (Harari, 2016, s. 63).

Mümtaz Yener'in yapıtlarında insan, makine ve kolektif üretim arasındaki ilişkileri görünür kılan estetik kurgularla somutlaşmaktadır. Yener'in özellikle makineleşmiş kalabalıklar ve ağsal organizmalar üzerinden geliştirdiği görsel dil, teknolojik ilerlemenin tekil bir özne tarafından yönlendirilemeyen, öngörülemez ve çok aktörlü doğasını sanatsal düzlemde yeniden düşünmeye açmaktadır. Göksun Yener ile yapılan görüşmede, Mümtaz Yener'in yaşamı ve sanatı, teknolojiyle kurduğu bilinçli ilişki üzerinden post hümanist bir sanat anlayışına kapı aralar. Göksun Yener; "babasının çocukluk yıllarından itibaren makinelerle iç içe olduğunu belirtmekte, bu deneyimin sanatına yön verdiğini vurgulamaktadır". Onun ifadesiyle: *"Teknolojinin ve makine kullanımının, insanlığın işlerini önce hafifleteceğini, sonra da elinden alacağını öngördü..."* Bu yaklaşım, günümüz yapay zekâ tartışmalarının sanatsal izdüşümleriyle çarpıcı bir paralellik kurar (Yener ile görüşme; Çevik, 2025).

Bulgular ve Yorumlar

Mümtaz Yener'in sanat üretiminde makine ve yapay zekâ teması, insan-makine etkileşimi ile toplumsal ve estetik sorgulamaları birleştiren özgün bir yaklaşım sunar. Sanatçının eserlerinde makineler, yalnızca teknik bir araç olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve yaratıcı süreçleri dönüştüren özneler olarak işlev görür. Örneğin, Âşık Makine adlı eseri, bir saz çalan makinenin insan kontrolü altında performans göstermesi üzerinden mekanik hareket ile yaratıcı üretim arasındaki sınırları tartışmaya açar (Yener, 1994). Benzer şekilde, Karıncalar Geliyor, Yeni arkadaş ve Makinelerin Şöleni gibi yapıtlarında Yener, makineyi hem toplumsal işleyişin simgesi hem de sanat üretiminde estetik ve düşünsel bir araç olarak konumlandırır (Yener, 1999, s. 271; Artam, 2025). Bu bağlamda Yener'in üretimleri, makinelerin öznellikten yoksun işleyişi ile insanın yaratıcı ve etik sorumlulukları arasındaki ilişkileri, teknoloji ile estetik arasındaki sınırları sorgulayan bir platform sunar. Mümtaz Yener'in makine ve insan ilişkisini ele alan yapıtları, üretim sürecinde insan düşüncesi ile mekanik yapılar arasındaki simbiyotik ilişkiyi vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda eserler, günümüzde yapay zekâ temelli sanat pratiklerinin ortaya koyduğu insan–makine ortak üretimi ve estetik öngörüler açısından tarihsel bir referans noktası oluşturur (Sigutė Mikalonytė & Kneer, 2025). Yener'in makineleri insan emeğinin uzantısı ve düşüncenin maddi taşıyıcısı olarak konumlandırması, çağdaş yapay zekâ sanatında tartışılan ortak yaratıcılık ve estetik özne sorunlarının erken bir sanatsal karşılığı olarak okunabilir.

Görsel 1. *Mümtaz Yener, Yeni Arkadaş, 1984, Duralit üzerine yağlıboya, 50 × 40 cm.*

Görsel 1'de Mümtaz Yener, makine ile insan arasında dostça başlayan ilişkinin zamanla robotlaşma süreci üzerinden nasıl dönüşüme uğradığını betimlemektedir. Bu yapıt, sanatçının önceki çalışmalarında ele aldığı insan–makine ilişkilerinden farklı olarak, daha karmaşık ve çok katmanlı bir etkileşim biçimini görünür kılmaktadır. Makinenin robotlaşmasıyla birlikte, artık yalnızca mekanik bir işleyişten değil; öğrenme, uyum sağlama ve üretime ortak olma kapasitesine sahip bir varlıktan söz etmek mümkün hâle gelmektedir. Bu dönüşüm, robotların makinelerden daha fazla iş yapabilen ve zamanla insan emeğinin büyük bir bölümünü üstlenebilen bir düzeneğin parçası hâline gelmesini ima etmektedir. Ancak Yener, bu sürecin doğrudan bir tahakküm ilişkisiyle değil, öncelikle bir "arkadaşlık" üzerinden kurulduğunu göstermektedir. *Yeni Arkadaş* adlı yapıtında, genç bir adamın henüz kendisi gibi toy, deneyimsiz ve itaatkâr olan robota kitap okuması ve bildiklerini aktarması, bu ilk temasın bir tür "veri girişi" ve bilgi aktarımı olarak görselleştirildiğini düşündürmektedir. Bu dostane ilişki sayesinde insanın emeği geçici olarak hafiflerken, bazı işlerin robota devredilmesi planlanmaktadır; başka bir deyişle emek, kontrollü bir biçimde el değiştirmeye başlamaktadır (*Mümtaz Yener (1918–2007), "Yeni Arkadaş"*, n.d.).
Ne var ki robotun öğrenme kapasitesinin giderek artması, daha fazla ve daha nitelikli iş üretebilmesi, sürecin yönünü değiştirmektedir. Robot, yalnızca bedensel işlevleri değil, zihinsel süreçleri de öğrenerek insanın yaptığı işleri daha hızlı ve etkin biçimde yerine getirebilir hâle gelmekte; bu durum insan emeğinin giderek işlevsizleşmesine yol açmaktadır. Bu aşamada robot, artık salt bir makine değil; insan ile makine özelliklerini bir arada taşıyan hibrit bir karışıma dönüşmektedir. Yener'in bu dönüşümü "akıl" ve bilgi alışverişi üzerinden kurgulaması, birikimin, zekânın ve öğrenmenin kime ait olduğu sorusunu gündeme getirmekte; böylece yeni bir otorite ve kontrol mekanizmasının ortaya çıkışına işaret etmektedir. Yapıtın ima ettiği bu noktada, yapay zekâya sahip robotun insan üzerinde denetim kurma potansiyeli belirginleşmekte; insan, yarattığı bu "yardımcı" ile uyum içinde yaşamak ve onu kontrol altında tutmak zorunda kalmaktadır. Aksi hâlde, emekten sonra zekânın da el değiştirdiği bir düzen ortaya çıkmaktadır. Yener, bu gerilimi çözümlemenin yolunu, insan ile makinenin karşıtlığında değil; beden ve zekânın birlikte işlediği bir "ortak kontrol" anlayışında aramaktadır (*Mümtaz Yener (1918–2007), "Yeni Arkadaş"*, n.d. 2025). Bu bağlamda Yener'in *Yeni Arkadaş* adlı yapıtı, makineden robota ve oradan yapay zekâya evrilen süreci, insanla kurulan dostane bir ilişki üzerinden ele alarak erken dönem bir teknolojik öngörü ortaya koymaktadır. Eserde robot, yalnızca mekanik bir yardımcı olarak değil; öğrenen, bilgiyi içselleştiren ve zamanla üretime ortak olan bir özne olarak kurgulanmıştır. Genç adamın robota kitap okuması, insan bilgisinin makineye aktarılmasını simgeleyen bir "veri girişi" metaforu olarak okunabilir; bu aktarım süreci, başlangıçta emeği hafifleten bir iş birliği izlenimi yaratırken, ilerleyen aşamalarda emeğin ve zekânın yer değiştirmesine zemin hazırlamaktadır. Yener, makineleşen insan ile insanlaşan makine arasındaki bu geçişkenliği estetik bir gerilim alanı hâline getirerek, robotun bedensel ve zihinsel işlevleri birlikte öğrenmesiyle ortaya çıkan hibrit varlığa dikkat çeker. Bu bağlamda *Yeni Arkadaş*, yapay zekânın insan kontrolünden çıkma potansiyelini bir tehditten ziyade, ortak akıl ve karşılıklı bağımlılık üzerinden yeniden düşünmeye davet eden bir anlatı sunmakta; insan–makine ilişkisinin geleceğini tahakküm değil, denge ve müzakere ekseninde sorgulamaktadır.

Görsel 2, Bando Makine1, TÜY 44X62cm. 1982

Görsel 3, Bando Makine 2. TÜY 44X62cm 1982

Yine, Yener'in Görsel 2 ve 3'teki Bando makine adlı eseri ile Harold Cohen'in Görsel 4 ve 5' deki AARON adlı yapay zekâ tabanlı çizim sistemi arasında, tarihsel ve öngörüsel bir sezgisel bağlantı kurulabilir. Yener, Bando 'da insanın makine üzerindeki egemenliğini vurgulayarak, makineleri bir orkestrayı yöneten bir şef metaforuyla tasarlamış ve teknolojiyi sanatsal bir temsil aracı olarak kullanmıştır. Bu yaklaşım, makinelerin bir üretim

sürecinde insana bağımlı olarak işlediği ve kontrollü bir şekilde yaratıcı sonuçlar ürettiği fikrini önceden sezmiştir (Yener, 2013:69). Cohen'in AARON'u ise 1970'lerden itibaren tamamen bilgisayar tabanlı bir çizim sistemi, olarak, yarı otonom bir şekilde görsel eserler üretmiştir. AARON'un çalışmaları, Yener'in Bando eserinde ortaya koyduğu insan–makine iş birliği fikrinin tarihsel bir devamı niteliğindedir; Bando, makinelerin estetik bir üretimde kullanılması fikrini metaforik olarak gösterirken, AARON bunu algoritmik ve özerk bir düzlemde somutlaştırmıştır. Bu bağlamda, Bando ve AARON arasındaki ilişki, yapay zekâ ve sanatın evrimi üzerine öngörüsel bir tarihsel önsöz olarak yorumlanabilir: Yener'in yaratıcı sezgisi, makineleri sanat üretim sürecine dahil etme yönünde bir erken uyarı niteliğindedir ve AARON gibi teknolojik uygulamaların ortaya çıkışını tarihsel olarak anlamlandırmak için bir referans noktası sunar. Bu bağlantı, insanın makine ile estetik iş birliğine dair sezgisel ve kuramsal bir öncülün, modern yapay zekâ tabanlı sanatsal üretimlere nasıl zemin hazırladığını göstermektedir (Garcia, 2016).

İncelenen eserlerde yapay zekâya ait simgesel kodlar, dijital referanslar ve algoritmik yapılar öne çıkmaktadır (Yener, 2021). Yener, teknolojiyi yalnızca araç olarak değil, aynı zamanda sanatının tematik omurgası haline getirmiştir. Eserler, insan bilincinin sınırlarını zorlayan, kodlanmış ve dijitalleşmiş gerçeklik algısını yansıtır. Sanatçı, yapay zekânın gelecekte insan deneyimini nasıl şekillendireceğine dair bir önsezi sunmakta ve bu dönüşümü estetik bir dile dönüştürmektedir. Bu bağlamda Yener'in Bando çalan Makine – robotları bir diğer bakımdan Robot sanatçıların ortaya çıkmasına ya da sanata yabancılaşma kavramına da kapı aralamaktadır. Robot sanatçılar, sanat eserleri, izleyici ve sanat ile ilişkisini yeniden sorgulamaya başlamış ve bu durum sanatçıları yeni arayışlara itmiştir. Fırat ve Gülağaç'a göre (2004), Yapay zekâ ile ortak üretim süreçlerine dahil olup çeşitli uygulamalar aracılığı ile sanatsal üretimler gerçekleştirebilen sanatçılar, kendi ortaklıkları dışında gerçekleşen yeni bir insansı robotun tüm yaratıcı süreci üstlenmesi meselesi karşısında, kendisine, sanatına, izleyicisine ve üretimine belki de yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşma, geleceğin belirsizliği içerisinde kaygılanan sanatçıyı, sanatsal üretimi, özgün yaratıcılığı ve kendi kimliği konusunda yeniden sorgulamaya itmektedir. 1979'da katıldığı bir sergide, AARON tarafından çizilen ve Cohen tarafından elle boyanan yüz metrelik bir duvar resmi yer aldı. AARON, seneler boyunca Cohen'in renklendireceği birçok eser yarattı. Cohen'in AARON ile çalışması benzersiz bir insan-makine iş birliğini temsil ediyordu (Garcia, 2016).

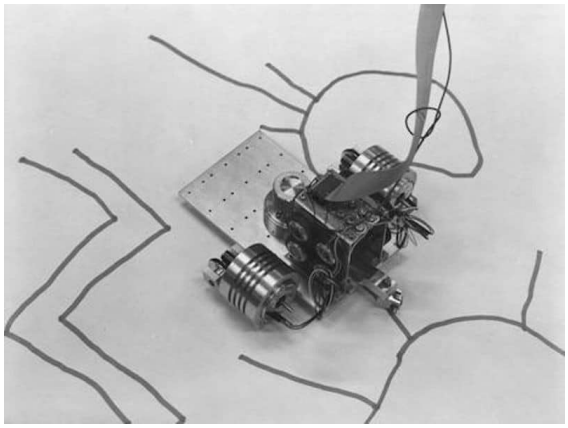

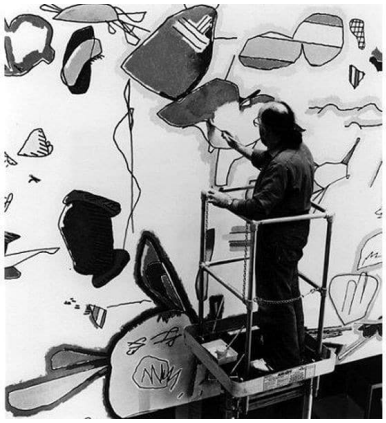

Görsel 4-5, Harold Cohen, AARON'un çizdiği bir eseri renklendiriyor.1973-*1979*

Harold Cohen'in AARON ile yürüttüğü sanatsal üretim süreci, makinenin yaratıcı edimi başlatan ya da yöneten değil, insanın belirlediği kurallar çerçevesinde işleyen bir araç olarak konumlandırıldığını göstermektedir. AARON'un çizim üretip Cohen'in bu üretimleri renklendirmesi, yaratıcı sürecin denetiminin ve estetik kararların insanda kaldığı hiyerarşik bir iş birliğine işaret eder. Benzer biçimde Mümtaz Yener'in *Bando Çalan Makine* yapıtında da makine, kendi başına özerk bir özne olarak değil; insan iradesiyle yönlendirilen, komut alan ve belirli bir düzen içinde işlev gören bir yapı olarak temsil edilir. Her iki örnekte de makine, üretim ya da icra sürecine aktif olarak katılsa da, yaratıcı niyetin, anlamın ve yönlendirici aklın kaynağı insandır. Bu bağlamda Cohen'in AARON'u ile Yener'in bando çalan makinesi, insan-makine ilişkisini çatışma ekseninde değil, kontrol, yönetim ve iş bölümüne dayalı bir ortaklık modeli üzerinden ele almakta; makinenin sanatsal alandaki varlığını insanın belirlediği sınırlar içinde konumlandırmaktadır. Teknoloji.org'a (2020) göre AARON, yapay zekâ ve sanat arasındaki erken dönemeçlerden biri olarak bilgisayar tarafından üretilmiş ilk sanat örneklerini ortaya koymuştur. Harold Cohen bilgisayar sanatında, algoritmik sanatta ve üretken sanatta bir öncüydü. Her şeyden önce bir ressam olan Cohen, bilgisayar tarafından üretilen ilk sanatı mümkün kılan bir mühendisti. Bulduğu AARON isimli sistem, tarihte en uzun süredir devam eden ve sürekli olarak korunan yapay zeka sistemlerinden biridir. Olağanüstü bir sanatçı ve etkileyici bir mühendis olan Cohen, sanat ve mühendislik arasındaki köprüyü başarıyla kuran kişidir.

Görsel 6. Sougwen Chung, 2019

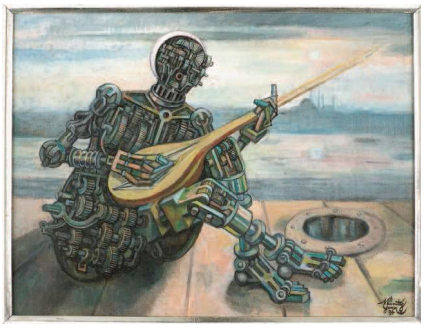

Görsel 7. Aşık Makine, Mümtaz Yener, TÜYB 30X40 cm. 1994

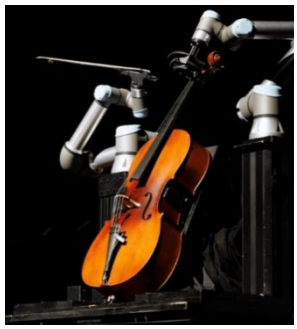

Görsel 8. İsveçli besteci Fredrik Gran'ın müzik aleti çalabilen robotu.2019

Yener'in 1994 tarihli Görsel 7' deki "*Âşık Makine"* başlıklı eseri, insan ve makine arasındaki sınırın bulanıklaştığı, yaratıcı bir deneyim olarak dikkat çeker. Saz çalan robotu konu alan bu çalışma, görsel kodlar ve tematik yapısı itibarıyla, günümüz yapay zekâ ve sanat ilişkisi tartışmalarının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Yener'in yaklaşımı, makineleri yalnızca teknik bir araç olarak değil, estetik ve düşünsel bir ortak olarak ele almasıyla öne çıkar; insan-makine etkileşimi ve iş birliği temalarını sanat üretiminde deneyimlemeyi mümkün kılar. Bu bağlamda *Âşık Makine*, teknolojinin sanat üzerindeki etkilerini araştıran bir öncü çalışma niteliği taşır. Günümüzde ise benzer temalar Sougwen Chung'un insan-robot iş birliğiyle geliştirdiği çizim deneyimlerinde ve İsveçli besteci Fredrik Gran'ın müzik aleti çalabilen robot tasarımlarında kendini göstermektedir. Bu örnekler, Yener'in yapıtının sanatsal olarak öngörülü bir sezgiye sahip olduğunu ve çağdaş sanat üretiminde insan-makine etkileşimi temalarının giderek daha merkezi bir konuma ulaştığını göstermektedir. Bu kapsamda eserin, hem estetik hem felsefi hem de öngörüsel bir değere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Fredrik Gran, bu robotik müzik projeleriyle yapay zekâ ve insan-makine iş birliğinin sanatsal boyutlarını keşfediyor; sesi sadece analog ve dijital arasındaki bir köprü olarak değil, mekânsal ve estetik bir deneyim olarak tasarlıyor. Robot cellist, "Cello Concerto No. 1" adlı eserle 2019 yılında tam orkestralı bir performans için kullanılmıştır (Wassenberg, 2022).

Görsel 9 Sanatçı: Ai-Da Robot, Proje yürütücüsü / geliştirici: Aidan Meller, Yapım yılı: 2019– (devam eden proje)
Teknik: *Yapay zekâ destekli insansı robot; kamera tabanlı algılama sistemi, algoritmik çizim; mekanik kol, kalem ve kâğıt*

Görsel 10 Mümtaz Yener, Bach, TÜYB 30x40 1990 N. Göksun Yener Metin Koleksiyonu

Günümüzde Görsel 9 da ki Ai-Da ve DALL·E, GAN tabanlı sistemler ve diğer üretken yapay zekâ uygulamaları, estetik kararlar verebilen ve özgün biçimsel çözümler üretebilen sistemler olarak sanat alanında etkin rol üstlenmektedir (Ai-Da Robot, n.d.2025). Bu bağlamda Mümtaz Yener'in *Bach* adlı yapıtı, insan, makine ve yaratıcı akıl arasındaki ilişkiyi erken dönemde görselleştiren önemli bir ara durak olarak değerlendirilebilir. Yener, bu eserinde insan bedenini mekanik uzuvlarla bütünleştirerek, sanatsal üretimi temsil eden piyano icrasını makineleşmiş bir beden üzerinden kurgular. *Bach*, yaratıcı eylemin yalnızca insana özgü olup olmadığı sorusunu,

müzik gibi yüksek kültürel bir alan üzerinden tartışmaya açar. Günümüzde Ai-Da'nın kamera gözleri ve robotik kollarıyla gerçekleştirdiği çizimler nasıl ki makineyi üretici bir özne olarak konumlandırıyorsa, Yener'in *Bach* yapıtı da makinenin estetik icra kapasitesine sahip bir varlık olarak tahayyül edilebileceğini önceden ortaya koyar. Bu yönüyle eser, çağdaş yapay zekâ sanatının kavramsal zeminini tarihsel olarak besleyen erken bir görsel metafor niteliği taşır.

Görsel 11. Ai-Da, Birleşmiş Milletler'de, Kasım 2024'te Sotheby's'de 1,1 milyon dolara satılan 'AI God' adlı eserinin önünde duruyor. https://www.ai-darobot.com

Sanatın insan tarafından, diğer insanlar için yaratıldığına dair baskın bir görüş hakimdir. Bu her zaman böyle olmamıştır. Antik Yunanlılar, sanatın ve yaratıcılığın Tanrılardan geldiğine inanıyorlardı. İlham, *ilahi* ilhamdı. Günümüzde ise, sanatın tamamen insan işi olduğu ve insan iradesinden kaynaklandığı hümanizm anlayışı hakimdir. Ancak, güncel düşünce, hümanizmden uzaklaştığımızı ve makinelerin ve algoritmaların davranışlarımızı etkilediği, 'irademizin' artık sadece bize ait olmadığı bir döneme girdiğimizi göstermektedir. Algoritmaların kararlarına ve önerilerine devredilmeye başlanıyor ve tam insan özerkliği daha az sağlam görünmeye başlıyor. Ai-Da, elektronik/yapay zeka/insan girdilerinin birleşiminden oluşan bir makinedir ve sanat eseri de makine-insan iş birliğidir; bu da giderek teknolojiyle iç içe geçen kendi dünyalarımız üzerine düşünmemize yardımcı olur. Ai-Da sanat yaratır çünkü sanat artık yalnızca insan eyleminin gerekliliklerivle sınırlandırılmak zorunda değildir (Ai-Da Robot, n.d.). Bu bağlamda Mümtaz Yener'in *Bach* adlı yapıtı, sanatın kaynağına ilişkin bu tarihsel kırılmayı erken bir estetik sezgiyle görünür kılar. Yener, insan, makine ve müzik arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir araç–kullanıcı düzleminin ötesine taşıyarak, üretimin ve estetik kararların insan iradesiyle sınırlı olmadığı bir yaratım alanını imler. *Bach*, makinenin yalnızca insanın uzantısı değil, anlam üreten ve sanatsal sürece ortak olan bir varlık olarak kurgulandığı bu yaklaşımıyla, günümüzde Ai-Da örneğinde tartışılan insan–algoritma–yaratıcılık ilişkisini tarihsel olarak önceleyen bir görsel düşünme alanı sunar.

Mümtaz Yener'in sanat pratiğinde teknoloji, yalnızca modern dünyanın bir bileşeni olarak değil, aynı zamanda insan zihninin uzantısı, estetik bir form ve felsefi bir sorgulama alanı olarak karşımıza çıkar. Sanatçının Görsel 10'da Johann Sebastian Bach'ı merkezine aldığı çalışması, bu bağlamda yapay zekâ temsillerine yönelik erken ve çarpıcı bir örnek teşkil eder. Yener bu eserde, Bach'ı klasik bir portre formundan saparak, makinelerden oluşan bir robot olarak betimler. Ancak bu robotik figür sıradan bir makine değil; üst düzey teknik ustalığı, duygusal yoğunluğu ve idealize edilmiş bedensel formuyla insanüstü bir varlığa dönüşür. Eller, klavyedeki olağanüstü hakimiyetini vurgulamak amacıyla orantısız şekilde büyütülmüş; bu sayede sanatçının "üretken makine" anlayışı görselleştirilmiştir. Yüz ise, klasik Yunan heykellerini çağrıştıran ölçü ve güzellikte, neredeyse kutsal bir ışıkla resmedilmiştir. Sanatçı, Bach'ı yalnızca bir müzik dehası olarak değil, aynı zamanda "teknolojik aziz" düzeyinde bir figür olarak yüceltir (Yener, 2013. S.71).

Bu bağlamda eser, yapay zekâ kavramının henüz kültürel söylemde tam anlamıyla yer bulmadığı bir dönemde, insan ile makine arasında kurulabilecek estetik bağlara dair güçlü bir sezgisel önermede bulunur. Bach figürü, yalnızca geçmişin klasik mirasını değil, aynı zamanda geleceğin posthümanist öznesini de simgeler. Böylece Yener, teknolojiyi kutsal olanla buluşturan, rasyonel akılla duygusal yaratıcılığı birleştiren bir sanat dili kurar. Yener'in bu yaklaşımı, yapay zekâyı yalnızca bir üretim aracı ya da toplumsal tehdit olarak değil, aynı zamanda insan zekâsının evrimsel uzantısı ve estetik bir özne olarak düşünme yolunda önemli bir adımdır. Sanatçının "İnsanın makineye hükmetmesi gerekir" şeklindeki sözleriyle desteklenen bu üretim, insan-makine ilişkisinin etik, kültürel ve sanatsal boyutlarını tartışmaya açan öncü bir ifadedir.

Görsel 12. Düşünen Robot. TÜY 60X80 cm. 2001. N.Göksun Yener Koleksiyonu

Mümtaz Yener'in *Düşünen Robot* adlı eseri, makinelerin sadece mekanik araçlar olmanın ötesine geçip düşünebilen, bilinçli varlıklar olabileceği fikrini temel alır. Sanatçı, insan ve makine arasındaki sınırların bulanıklaştığı "makineleşen insan" ve "insanlaşan makine" temasını estetik bir formda ifade eder. Bu yaklaşım, günümüzün yapay zekâ teknolojilerindeki bilişsel gelişmelerle doğrudan örtüşmektedir; özellikle insan beynine yakın işlem kapasitesine sahip süper bilgisayarların ortaya çıkışı, eserin öngörüsünü doğrular niteliktedir.

Emeğin kutsallığına inanan ressama, inancın kutsallığı da eklenir ve O resimlerinde çalışan işçileri, köylüleri, gerçek inancı, emeği, kalabalıkları yüceltir. Makineleşmeye de üretim mantığı çerçevesinde önem verir. Ona göre insan düşünmeli, makineler üretimin temel mantığını oluşturmalıdır (Gezgin, 2024). Düşünen Makine Teması Eserde robot figürü, sadece mekanik bir nesne değil, bilinç ve düşünce kapasitesine sahip bir özne olarak sunulur. Bu, yapay zekânın sadece programlanmış bir araç değil, kendi başına düşünebilen ve karar verebilen bir varlık olabileceği fikrini simgeler. Bu, yapay zekânın gelişimi ve insan benzeri bilinç kazanması üzerine derin bir sorgulamadır. Sanatçının ileri yaşı ve eserde Rodin'e yapılan estetik göndermeler, belleğin ve düşüncenin önemini vurgular. Böylece yapay zekâ, yalnızca teknolojik bir gelişme olarak değil, insan zihninin evrensel ve felsefi boyutlarının da yansıması olarak ele alınır.

.

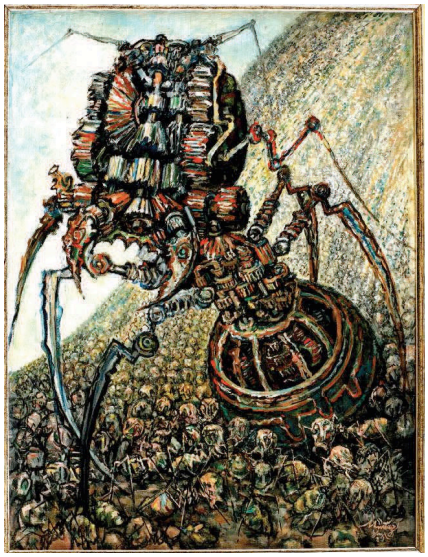

Görsel 12. Makine Karınca. TÜY 30X40 cm. 1989

Görsel 12' deki yapıt, Mümtaz Yener'in sanat pratiğinde karınca ve makine imgelerini tek bir kompozisyonda bilinçli biçimde birleştirdiği nadir örneklerden biridir. Sanatçı, uzun yıllar boyunca makineleri ve karıncaları resimlerinde ayrı ayrı ele almış; özellikle desen çalışmalarında bu iki imge arasındaki ilişkiyi çeşitli biçimlerde denemiştir. Ancak söz konusu tuvalde Yener, bu iki metaforu tek bir bedende bütünleştirerek, insan–makine–karınca üçlemesini simgesel bir birliktelik içinde sunmuştur. Sanatçının da ifade ettiği üzere, insan, makine ve karınca onun düşünsel dünyasında birbirinden ayrılmaz öğelerdir; bu bağlamda kimi zaman insan

figürleri, kimi zaman ise karıncalar makineleşmiş, hatta robotik bir nitelik kazanmıştır. Bu mecazlar aracılığıyla Yener, modern dünyada mekanik olanın giderek daha güçlü ve belirleyici hâle geldiğine işaret etmektedir (Yener 2013. S.119). Kompozisyon, bireyin modern üretim düzeni içindeki konumunu sorgulayan güçlü bir alegori sunar. Karınca figürü, kolektif emek ve sürekliliği temsil ederken; makine imgesi, endüstriyel düzenin disiplinini ve işlevselliğini simgeler. Bu iki unsurun tek bir gövdede birleşmesi, bireysel iradenin giderek mekanikleştiği ve toplumsal düzenin anonimleştiği bir yapıyı görünür kılar. Yener'in modern dünyaya yönelik yaklaşımı, bütünüyle reddedici değil; aksine temkinli ve eleştirel bir kabullenme içerir. Sanatçı, modernleşmeye duyulan özlemi sezdirirken, bu süreci aynı zamanda sorgulamakta ve tartışmaya açmaktadır.

Bu bağlamda yapıt, günümüzde yapay zekâ temelli üretim süreçleri ve algoritmik sistemlerle şekillenen çağdaş dünyaya yönelik erken bir öngörü olarak da okunabilir. Yener'in makineleşen varlık anlayışı, günümüzde yapay zekânın insan emeği ve karar süreçleri üzerindeki etkilerine ilişkin etik ve ontolojik tartışmalarla doğrudan ilişkilendirilebilir; bu yönüyle eser, yalnızca dönemsel bir eleştiri değil, aynı zamanda çağdaş sanat ve teknoloji ilişkisine dair ileri görüşlü bir estetik öneri niteliği taşımaktadır. Harari'nin robot ve bilgisayarların sınırsız biçimde çalıştırılabileceğini, ancak bu süreçte hiçbir öznel deneyim yaşanmayacağını vurgulamasıyla anlamlı bir paralellik gösterir (Harari, 2016, s. 117). Yener, karıncalar aracılığıyla toplumsal ve biyolojik işleyişin disiplinli, mekanik ve iş birliğine dayalı doğasını temsil eder; bu yaklaşım, makinelerin insanlar gibi hissetme veya arzuya sahip olmamasını yansıtır. Sanatçının serisi, robotların öznellikten yoksun işleyişi ile insan-toplum ilişkilerinin karmaşıklığını düşünsel ve felsefi düzeyde sorgular; başlangıçta dostane görünen kolektif mekanizmalar, insanın makineler üzerindeki kontrol ve hâkimiyetini kaybetme olasılığı üzerinden bir ikilem ortaya koyar (Yener, 1999, s. 271; Artam Antik A.Ş., 2025). Bu bağlamda Yener'in çalışmaları, teknolojik öngörülemezlik ile insan bilincinin sınırlarını sanat aracılığıyla somutlaştırarak izleyiciye estetik ve etik bir düşünme alanı sunar.

Mümtaz Yener'in Mekanik ve Teknoloji Temalı Yapıtlarının N. Göksun Yener'in Sanatına Yansıması

Nüshet Göksun Yener'in *Modern / Çağdaş İkonlar* serisi, geri dönüşümlü malzemelerle üretilmiş kolaj ve yerleştirmeler aracılığıyla makine, robot ve yapay zekâ çağında insanın inanç, anlam ve varoluş ilişkisini sorgulayan çağdaş bir estetik öneri sunar. Bizans ikonografisine gönderme yapan bu yapıtlar, sanayileşmiş şehir planları ve mekanik imgelerle birleşerek kutsal olanın teknolojiyle yeniden tanımlandığı bir görsel dil kurar.

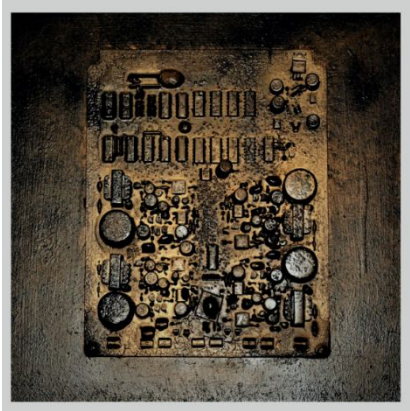

Görsel 13. Çağdaş İkon 007122025 #4. N. Göksun YENER. Tahta Panel üzerine karışık teknik ve malzeme. 180x240cm. 1993-2025

Görsel 14. Çağdaş İkonlar Serisi 40x40 cm Atık Bilgisayar Parçaları üzerine mix teknik 1993

Göksun Yener'in çağdaş üretimleri, Mümtaz Yener'in makine–insan ilişkisini merkeze alan erken dönem görsel tahayyülünü, dijital çağın posthümanist estetik paradigmasıyla yeniden okumaya açmaktadır. Mümtaz Yener'in makineyi üretimin ve toplumsal ilerlemenin simgesi olarak ele alan yaklaşımı, Göksun Yener'in pratiğinde bilgisayar donanımları, devreler ve teknolojik bileşenler aracılığıyla güncellenerek neredeyse kutsal bir ikonografiye dönüştürülür. Sanatçının bilgisayar parçalarını duvarlarda, geleneksel ikon resimlerini çağrıştıran bir kompozisyon anlayışıyla konumlandırması, teknolojinin çağdaş toplumda üstlendiği yarı-metafizik rolü görünür kılar (Yener, 2023:106).

Bu bağlamda bilgisayar, yalnızca işlevsel bir araç değil; insan aklının uzantısı, bilginin taşıyıcısı ve geleceğin belirleyici öznesi olarak temsil edilir. Göksun Yener'in bu yaklaşımı, günümüzde yapay zekâ temelli üretimlerin insan-makine ortaklığını merkezine alan estetik ve felsefi tartışmalarla doğrudan kesişir. Bilgisayarların ve algoritmaların yaratıcı süreçlerde özerk bir aktör hâline gelmesi, sanat tarihinde ilk kez makinenin yalnızca temsil edilen değil, aynı zamanda üreten bir varlık olarak konumlanmasına yol açmıştır. Böylece Göksun Yener'in çağdaş ikonları, Mümtaz Yener'in makineye yüklediği üretim ve bilinç potansiyelini,

yapay zekâ çağında "geleceğin tanrısı" metaforu üzerinden yeniden düşünmeye davet eden güçlü bir tarihsel ve kavramsal süreklilik kurar.

Sonuç

Bu çalışma, Mümtaz Yener'in sanatsal üretimini teknoloji, yapay zekâ ve insan-makine ilişkisi ekseninde ele alarak, sanatçının eserlerinin yalnızca tarihsel bir bağlamda değil, günümüz dijital kültürü ve yapay zekâ temelli sanat pratikleri açısından da anlamlı bir düşünsel zemin sunduğunu ortaya koymuştur. Yener'in özellikle Karıncalar Serisi, Makineleşen İnsanlar ve Yarı İnsan Yarı Robot başlıklı yapıtlarında, insan bedeni ve bilincinin mekanikleşmesi, teknolojik aklın toplumsal yapı üzerindeki etkileri ve insan ile makine arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesi gibi temalar, çağdaş yapay zekâ tartışmalarıyla güçlü bir paralellik sergilemektedir. Araştırma bulguları, Mümtaz Yener'in sanatında teknolojinin yalnızca bir temsil nesnesi değil, aynı zamanda eleştirel bir düşünme alanı olarak konumlandığını göstermektedir. Sanatçının yapıtlarında makine, salt işlevsel bir araç olmaktan çıkarak, insan varoluşunu dönüştüren ve yeniden tanımlayan bir özneye yaklaşmakta; bu yaklaşım, günümüzde yapay zekânın yaratıcı fail olarak tartışıldığı çağdaş sanat pratikleriyle kavramsal bir süreklilik kurmaktadır. Göksun Yener ile yapılan görüşme verileri de bu sürekliliği destekleyerek, Mümtaz Yener'in sanat anlayışının kuşaklar arası bir düşünsel aktarım içerdiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Mümtaz Yener'in sanatı, yapay zekâ çağında insanın ontolojik konumuna, teknolojik bilinç ve etik sorunlara ilişkin erken ve sezgisel bir estetik öngörü sunmaktadır. Bu bağlamda Yener'in eserleri, çağdaş sanatın teknolojiyle kurduğu ilişkiyi tarihsel bir derinlik içinde yeniden düşünmeye olanak tanımakta; sanatın hakikatle, bilinçle ve insan-dışı varlıklarla kurduğu ilişkinin dönüşümüne dair önemli bir referans noktası oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Ai-Da Robot. (n.d.). *Ai-Da Robot* [Görsel]. 10.12.2025 https://www.ai-darobot.com/

Başbuğ, F., & Andiç Başbuğ, S. (2023). Is the world confined to home the new dystopia of autocracy? A pilot study in Turkey. Scientific research of the SCO countries: synergy and integration, 94-104. Doi: 10.34660/INF.2023.96.91.111

Harari, Y. N. (2024). *Neksus: Taş Devri'nden Yapay Zekâya Bilgi Ağlarının Kısa Tarihi*. Çevirmen: Çiğdem Şentuğ. Kolektif Kitap.

Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: Yarının kısa tarihi* (P. N. Taneli, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

Gezgin, Ü. (2024, 3 Kasım). *Ressam Mümtaz Yener'in sanatı üzerine düşünmek…* Sanat Tasarım Gazetesi. URL- https://sanattasarimgazetesi.com/?p=61112

Gezgin, Ü. (2024). *Ressam Mümtaz Yener'in sanatı üzerine düşünmek*. Sanat Tasarım Gazetesi. https://sanattasarimgazetesi.com/?p=61112

Garcia, C. (2016, 23 Ağustos). *Harold Cohen and AARON—A 40-Year Collaboration*. Computer History Museum. https://computerhistory.org/blog/harold-cohen-and-aaron-a-40-year-collaboration

Guljajeva, V., & Canet Sola, M. (2022). Dream painter: an interactive art installation bridging

audience interaction, robotics, and creative AI. *In Proceedings of the 30th ACM International*

Conference on Multimedia, Portekiz, 7235-7236. https://doi.org/10.1145/3503161.3549976

Kalyoncu Fırat, Ö., & Gülaçtı, İ. E. (2023). Sergileme tasarımının tasarım düşüncesi süreçleri bağlamında incelenmesi. *Medeniyet Sanat Dergisi*, 9(1), 41–70. https://doi.org/10.46641/medeniyetsanat.1228716

Kuru, Ş., Başbuğ, F. ve Andiç, S. (2023). Büyük veri, duygular, dil ve etik üzerine bir değerlendirme. Nesne Psikoloji Dergisi, 11(28), 336-345. DOI: 10.7816/nesne-11-28-10

Say, N. G. (2002, January). *Mümtaz Yener: Portrait of an artist who believes in "Labor"*. The Light

Mikalonytė, E. S., & Kneer, M. (2022). Can artificial intelligence make art?: Folk intuitions

as to whether AI-driven robots can be viewed as artists and produce art. *ACM Transactions on*

Human-Robot Interaction (THRI), 11(4), 1-19.

Mümtaz Yener (1918–2007) "Yeni Arkadaş" – Artam Antik A.Ş. Müzayede. (n.d.). Artam. https://artam.com/muzayede/361-modern-ve-cagdas-tablolar/mumtaz-yener-1918-2007-yeni-arkadas

Polat, B. (2023). Artificial Intelligence as Subject of Art and Democratic Possibilities of Art Publicity. Journal of History School, 66, 3107-3128.

Teknoloji.org. (2020, 4 Aralık). *AARON: İnsan ve bilgisayar işbirliğindeki ilk sanat deneyimi*. https://www.teknoloji.org/aaron-insan-ve-bilgisayar-isbirligindeki-ilk-sanat-deneyimi/

Wassenberg, A. (2022, October 4). *Coffee break | Swedish composer Fredrik Gran writes cello music for sensitive robots*. https://www.ludwig-van.com/toronto/2022/10/04/coffee-break-swedish-composer-fredrik-gran-writes-cello-music-sensitive-robots/

Yener, N. G. (2013). *Mümtaz Yener: Yaşamı ve sanatı* (Doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Yener, N. G. (2023). *Çağdaş ikonlar* (ISBN: 9786256942400). Holistence Publications. Retrieved from https://books.google.com/tr/books?id=aKDNEAAAQBAJ

Yener, G. & Çevik, S. K. (2025, Temmuz 5). *Mümtaz Yener Üzerine Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu*. [Yayımlanmamış görüşme formu]. Özel arşiv.

Yener, M. (1918–2007). *Yeni Arkadaş* [Yağlıboya tablo]. Artam Antik A.Ş. Modern ve Çağdaş Tablolar Müzayedesi, İstanbul. https://artam.com/muzayede/361-modern-ve-cagdas-tablolar/mumtaz-yener-1918-2007-yeni-arkadas

CONSTRUCTING REALITY: ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ART OF MÜMTAZ YENER

Savaş Kurtuluş ÇEVİK

Today, aesthetic experience acquires a new dimension through artificial intelligence, complex algorithms, virtual systems, and digital technologies; reality is no longer merely perceived but becomes a construct built through code, data, and machines. This transformation necessitates an examination of how art's modes of representing truth are reconfigured by technology. The art of Mümtaz Yener, who is distinguished by his explorations of the relationship between truth and technology, not only reflects the aesthetic and technical inquiries of its time, but also offers a pioneering perspective that anticipates the transformative effects of digital technologies on human life. In works such as the *Ants Series*, *Mechanized Humans*, and *Half Human Half Robot*, the increasingly blurred boundaries between human and machine are explored both aesthetically and conceptually. These works prefigure and visually articulate themes such as the mechanization of the human body, the permeability between human intelligence and artificial intelligence, and the individual's position within an increasingly digital world. This study aims to examine Yener's artistic vision regarding technology and artificial intelligence through his thematic series, and to discuss the relevance of these early anticipations in the context of contemporary debates on the relationship between AI and art. Conducted within a qualitative framework, the research employs descriptive analysis of findings obtained through a literature review, and analyzes selected works by Yener using thematic analysis. Concepts such as digitalization, artificial intelligence, human–machine relations, and technological consciousness are used as interpretive lenses. Additionally, the transcript of an interview with the artist's daughter, Göksun Yener, is evaluated through thematic analysis, offering further insight into the artistic and intellectual continuity underlying Yener's oeuvre. In conclusion, Mümtaz Yener's art presents a multilayered foresight into the human condition in the age of artificial intelligence, offering significant clues as to how the boundaries between technology and human nature are represented through art. His works can be regarded as early examples of the artistic dialogues that can be established with digital culture, both formally and conceptually.

Keywords: Mümtaz Yener, artificial intelligence, art and technology, machine and human, contemporary art